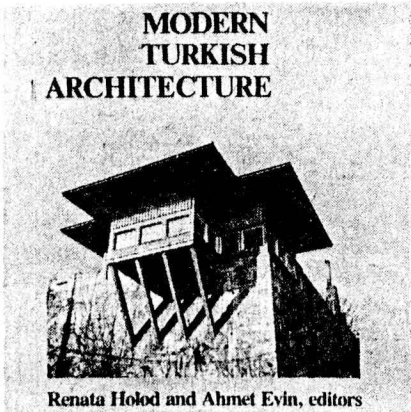

yayın tanıtma

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK MİMARLIĞI*
Metin SÖZEN

MODERN TÜRK MİMARLIĞI / MODERN TURKISH ARCHITECTURE†
Derleyenler: Renata HOLOD ve Ahmet EVİN

Tanıtın: Ayda AREL

YİRMİNCİ YÜZYIL TÜRK MİMARISİNDE İKİ YENİ YAYIN

Türkiye, çağdaşlaşmayı egemenliğini korumanın önkoşulu olarak görmeye başlayalı, kendini, parametresi yer ve zamana göre değişebilen bir evrenselleşme çabası içinde bulmuştur. Başlarda Avrupa'da, sonraları Amerika'da, bugünlerde ise başta Arap ülkeleri olmak üzere nerede olsa aranan evrensellik, Türkiye'nin doğrudan ya da dolaylı olarak kendi dışındaki kültürlere açılması sonucunu getirmiştir. Bu olgunun pratik ve ideolojik sonuçları ise, tartışması günümüze kadar süregelen bir kültürel kimlik arayışına yol açmıştır. Bir başka deyişle, çağdaş olmanın yöntemleri araştırılırken, değişik çağdaşlık modellerini geliştiren düşüncelerin kalıplarına ve bu kalıplara çatı olan sosyal ilişkilere kapalı kalmamayacağına inanılması, çağdaşlaşmayla gelen değişimin nasıl ve ne ölçüde olacağı konusuna, gündemden hiç kalkmayan bir sorun değeri kazandırmıştır. Bu sorunun bilinci toplumda yaygınlaşırken, değişim olgusuna gösterilen olumlu ve olumsuz tepkiler yakın tarihimizin kültür siyasetine yön vermiştir. Ancak çağdaşlaşma sorunsalı, tartışmanın odak noktası olma özelliğini korumaya devam etmiştir.

Gerek ekonomik ve teknolojik, gerek sosyal ve kültürel kapsamı nedeniyle

herhangi bir toplumun geniş anlamdaki kültürel konumunun göstergesi olan mimarlık, yurdumuzda da, 20. yüzyılla birlikte kuramsal bir boyut kazanan çağdaşlaşma ve kültürel kimlik arayışlarına ayna tutacak bir anlatım potansiyeli sergilemektedir. Bu bakımdan, Türkiye mimarlığının içinde yaşadığımız yüzyıldaki serüveninin toplu öyküsünü ve bütüncül değerlendirmesini sunmayı amaçlayan ve burada tanıtılmaya çalışacağımız iki yayının anlam ve önemi, bu kitaplarda işlenen malzemenin belge değeriyle sınırlı değildir.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları arasında çıkan Metin Sözen'in Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1984) kitabı, önsözünde belirtilmemiş olmasına karşın, yazarın daha önce Mete Tapan ile birlikte kaleme aldığı ve gene İş Bankası yayınlarından olan 50 Yıllık Türk Mimarisi (Ankara, 1973) adlı eserinin bir ardılı görünümündedir. Kay-

(*) Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı, Metin Sözen, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 246, 1984

(†) Modern Turkish Architecture, Der. Renata Holod, Ahmet Evin. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1984.

nak referanslarına geniş yer veren ve Türkiye mimarlığını dünya mimarlığı bağlamı içinde inceleyen birinci kitaba aykırı olarak, incelediğimiz yayında ağırlık özgün fotoğraf ve rolövelerden oluşan görsel malzemeye kaydırılmış; Türkiye mimarlığıyla sınırlandırılan metin ise kısa tutulmuştur. Böylece kitabın bir inceleme olmaktan çok bir tanıtma olan hazırlık amacı ortaya çıkarken, Metin Sözen'in temiz ve akıcı bir dille aktardığı bilgiler, mimarlığımızın son altmış yılının kolay kavranır bir dökümünü vermektedir. Bununla birlikte, yazarın Winckelmann'dan Post-Modernizm'e uzanan bir göndermeler yelpazesine başvurarak yaptığı yorumlar, kitabın kuruluş düzenine yansımıştır. Gerçekten de, kitabın hazırlanışında rol oynayan düşünsel yaklaşımı sergileyen bölüm başlıkları sıralaması, önsöz, giriş ve sonuç kısımları sayılmayacak olursa şöyledir: "Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi", "Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Sonrası Gelişmeler", "İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi", "İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi Sonrası Gelişmeler"... Böylece, genç Cumhuriyetle birlikte kendini yepyeni sosyal, işlevsel, ekonomik ve teknolojik sorunlar eşliğinde bulan son altmış yılın Türk mimarlığı, olayın özine inmeyen iki üslup tanımına göre sınıflandırılmış olmaktadır. Bu sınıflandırmanın yansıttığı oldukça "yalın" bakış açısıyla metinde yer alan kimi derinleşmesine tanılar arasındaki kopukluk, kuşkusuz, yeri geldikçe verilen referanslarla giderilebilirdi. Metinle resimler arasında ilişki kurulmamış olması da önemli bir eksiklik sayılmalıdır. Dahası, genel ve yaygın bir kurala uymak ve Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek adına, kullanılan ve büyük belge değeri olan görsel malzemeden yararlanırken telif hakları konusunda titizlik gösterilmesi, fotoğrafların alındığı arşiv ve koleksiyonların belirtilmesi, büyük çoğunlukla rolöve niteliğinde olan çizimlerin kimler tarafından hazırlandığını açıklamak gerekirdi.

Atatürk'ün doğumunun 100. yılını kutlama etkinlikleri çerçevesinde Pennsylvania Üniversitesi tarafından düzenlenen ve Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığını konu alan seminerin ardından Renata Holod ve Ahmet Evin tarafından *Modern Turkish Architecture* (1984) adıyla yayına hazırlanan kitap ise ODTÜ ve İTÜ Mimarlık

Fakültelerinden bir grup araştırmacının, 20. yüzyıl Türk mimarlığının çeşitli yönlerini inceleyen deneme yazılarını içermektedir. Bu kitabın önde gelen özelliği, Türkiye mimarlığının yirminci yüzyıldaki gelişim evrelerini Cumhuriyet Türkiye'sinin her düzeydeki yapılaşma süreçlerinden ayrı tutmaması; konuya oldukça kapsamlı ve kuramsal bir bağlam içinde yaklaşmasıdır. Farklı yazarların özgün katkılarını içeren bu kapsam ve kuramsal çerçeve, henüz Türkçe metni yayımlanmayan bu çalışmanın daha ayrıntılı bir tanıtımını anlamlı kılmaktadır.

Değişik imzaları birleştiren bu ortak yayının bütünlük ve iç tutarlılığını sağlayan bu birleştirici bakış açısı, derlemeyi yapanların giriş yazılarında da vurgulanmıştır. Kitabın kuramsal çatıkısı ise, İlhan Tekeli'nin "Türkiye'de Mimarlığın Gelişiminde Sosyal Bağlam" başlıklı denemesinde iyice belirgindir. Yazar, çağdaşlaşma gayretiyle dünya ekonomik sistemi içinde kendine yer edinmeye çalışan Türkiye mimarlığının uluslararası akımlara açıldığını; ulusallık çabalarının kapalı ekonominin denendiği dönemlere özgü olduğunu, ancak ulusallık ideolojisinin aslında Türkiye'nin dışa açılması sonucunda ithal edilen bir akım olduğunu; buna karşılık uluslararası akımların da genelde yorumlanarak ve uyarlanarak benimsendiğini öne sürmektedir. Yazar, Cumhuriyet dönemi mimarlığını belirleyen birçok akımın mimarlık mesleğinin iç dinamiklerinden çok, inşaat sektörü üzerinde her zaman etkili olabilmiş olan değişik iktidarların siyasi tercihlerinin türevi olduğunu savunmaktadır.

Yıldırım Yavuz ile Süha Özkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları" ve "Ulusal Bir Lehçenin Bulunması: Birinci Ulusal Mimarlık" başlıklı ortak yazılarında, Tanzimat fermanıyla hukuki statüye kavuşan batılılaşma hareketlerinin getirdiği yeni işlevlere uygun mimarlık tipolojisinin, önce yurt dışında yetişmiş azınlık mimarları eliyle, sonra da imparatorluk içinde uygulama yapma fırsatı bulan yabancı mimarlar yoluyla ithal edildiğini; ancak yeni mimarlığa ulusal bir anlatım kazandırma çabasının Birinci Ulusal Mimarlık diye anılan akımı başlattığını anlatırken, Batıdaki ulusalcı ve seçme-ci akımlardan ayrı düşünülmemesi gere-

ken Birinci Ulusal Mimarlık akımının evrensel boyutlarını vurgulamaktalar.

Afife Batur "Modernleşmek: Bir Cumhuriyet Mimarlığı Arayışı" başlıklı yazısında, 1930'lardan sonra Kemalist ideolojiyle eklenenen devletçilik anlayışının mimarlığı doğrudan etkilediğini, planlama girişimleriyle bir arada yürütülen ve yurt çapında tutulan bayındırma hareketlerinin devlet girişimiyle gerçekleştiğini, bu dönem mimarlığının devlet ideolojisinden beslenen bir işlevcilik ve anıtsallık arayışı içinde olduğunu anlatır. Bu dönem, aynı zamanda, Osmanlı geleneğinden sistemli olarak kopulduğu, yeni bir Cumhuriyet burjuvazisinin parladağı, iskân kavramının değişik bir içerik kazandığı, modernleşmenin ise erdem sayıldığı bir ortamı oluşturmuştur. Yurt dışından gelen yabancı mimarların gerek uygulamada gerek eğitimde hatırı sayılır bir yer edinmeleriyle de tanımlanabilen bu dönem antitezini İkinci Ulusal Mimarlık Akımında bulacaktır.

Üstün Alsaç'ın "İkinci Ulusal Mimarlık Dönemi" konulu yazısı, İkinci Dünya Savaşı yıllarında kendi kaynaklarına dönmek zorunluluğunda kalan Türkiye Mimarlığında başgösteren ulusal kimlik arayışının bir yerleşme istemi ve geleneğe bir esm kaynağı olarak bakma eğilimiyle belirlenebileceğini anlatır. Kimliğini tanımlama ve kabul ettirme çabasındaki Türkiye mimarlığında bu yıllarda gözlenen sistemli örgütlenme çalışmaları, eğitim ve meslek sorunlarını tartışma platformlarına taşıma eğilimi ulusallık sorununun bir bilinçlenme sorunu olarak geliştiğini gösterir. Ne var ki, savaşın sona ermesiyle Türkiye'nin siyasi tercihleri değişecek, liberal ekonomiye geçiş mekanizması harekete geçecektir. Alınan dış kredilerin hafif sanayiye ve tarım gereçleri alımına harcanması, bir önceki bürokrat burjuvaziden farklı bir ticaret burjuvazisiyle tarım zenginlerinin sivrilmesine, buna karşılık geçim yolları arayan küçük köylünün kente akmasına yol açacaktır. Bu gelişmeler, konut olgusunu ön plana çekerken, hızla artan inşaat etkinlikleri ve önlenemez biçimde çözülmeye başlayan kent dokuları, Türk mimarlarının Batı'nın savaş sonrası bayındırma formüllerine rağbet göstermesine ve Enternasyonal Stil olarak bilinen işlevci akımın Türkiye'de egemen olmasına yol açacaktır.

"Enternasyonal Stil: Mimarlıkta Liberalizm" başlıklı yazısında Mete Tapan, gayrimenkul spekülasyonunun yanı sıra lüks inşaat da cevap veren yeni yapılaşmanın gökdelenler, büyük oteller, bankalar ve büyük iskân ünitelerinden oluşan tipolojisinin, uluslararası kapitalizmle bütünleşmek isteyen siyasi ortamın kaçınılmaz bir sonucu olduğunu vurgular. Ne var ki, hızlı gelişme hedefleriyle kaynaklar arasındaki kopukluğu su yüzüne çıkartırken, işlevler, teknoloji ve ekonomik gelişme arasındaki istikrarsız denge, Türkiye mimarlığının üslup ve biçim kaygılarını geride bırakan temel sorunsalı olacaktır. "Uluslararası" mimarlığın yalın ve dolaysız çözümlerini getiren ve sade geometrik biçimlerin yinelenmesine dayalı olan Enternasyonal Stil, bu sorunsalın çaresi olacak ve uluslararası mimarlıkta bütünleşmenin yolunu açacaktır.

1960'lardan başlayarak Türkiye'de mimarların karşılarında buldukları karmaşık eylem ve uygulama ortamı, Atilla Yücel'in "Çoğulculuk Başı Çekiyor: Bugünkü Türkiye'de Mimarlık" başlıklı denemesinin konusudur. Yazar günümüz Türk mimarını belirleyen iki temel eğilimi, toplumsal sorunlara artan bir duyarlık ve enternasyonal üslup kuralları dışında bir biçimsel arayış içinde kalma olarak vurguladıktan sonra, 1960'larda başlayan özgür tartışma ortamının, batıyla kurulan ve artan iletişim olanaklarının yoğunlaştırdığı ilişkilerin, gerek birey gerek toplum düzeyinde yeni varolma ve yaşama biçimlerine yol açtığını anlatır. 1960'lardan sonra düşün ve sanat alanındaki eski yasakların kalkması çoğulcu düşünceye prim verirken, planlı ekonomiye dönüş, ağır sanayiye yöneliş gibi olgular sosyal olaylar karşısındaki duyarlığın siyasal yönelişlere dönüşmesini kolaylaştırmıştır. Böylece bir yandan ivme kazanan çoğulcu düşünce batının demokratik örgütlenme anlayışında toplumsal karşılığını bulmaya çalışırken, değişen yaşama biçimlerinin getirdiği özelemler de bir tüketim toplumu anlayışı içinde somutlaşmaya başlamıştır. Bu çelişkiler, 1970 yıllarının dünya ölçeğindeki ekonomik ve siyasal bunalımlarıyla ivme kazanmış, mimarlık mesleği ise çapraşık, çok yönlü bir kuram ve uygulama ortamına kaymıştır. Devlet kadar özel sektörün de öncülük ettiği geniş çaplı inşaat program-

ları yeni tipolojik ve yapısal çözümler gerektirirken, üniversite kampuslarından turistik tesislere uzanan bir büyük ölçekli projeler yelpazesinin yanı sıra, kentlere akan nüfusun yarattığı barınma sorunu, gecekondu bölgelerinin sağlıklılaştırılması, zorlanan kent dokularına yeniden işlerlik kazandırılması gibi sorunlar varolan çözüm formüllerini yetersiz kalmış; mimarları yeni yaklaşımlara zorlamıştır.

Mimarlık mesleğindeki bu zorlamalar, bir yandan mimarlık eğitiminde reform arayışlarını başlatırken, beri yandan da bazı radikalleşmelere yol açmıştır. Mimar sayısındaki patlama ve onunla gelen gizli işsizlik, kaynaklarla gereksinimler arasında kurulamayan denge, kuramsal tartışmaların gitgide siyasallaşan bir eleştiri çizgisine oturmasına neden olurken, dış dünyadan akıp gelen her türlü mimarlık eğilimi ise, yeni bir seçmeci tutumun kök salmasına yol açmıştır.

Yücel, Türkiye mimarlık ortamının son yirmi yıldaki başlıca tartışma konularını şöyle sıralar: İşlevsel zorlamalar, tüketici özelemleri, sosyal zorunluluklar, "sol" eleştiri, tarihçi ve yöreselci bakış, tasarımda pozitivist ve bilimsel yaklaşım, biçimsel tercihlerde çeşitlilik ve yeni ekletisizm. Ayrıca bunlara teknoloji ve gelişmiş yapı sistemlerine uygun tasarım modelleri arayışı da katılabilir.

Değişen sosyal yapılaşmada en önemli mimari görevlerden biri kuşkusuz, başıboş ve hızlı kentleşmenin türevi olan barınma ve iskân sorunudur. "Yeni Kentlileri Barındırmak: Konut Politikası ve Toplu Konut Olgusu" başlıklı yazısında Yıldız Sey, Cumhuriyet Türkiye'sinin gündemden kalkmayan bir imar programının tarihçesini veriyor.

Büyük kentlerde ve özellikle İstanbul'da 19 yüzyılın ikinci yansında başlayan örgütlü iskân girişimleri, müslim ve gayri müslim gruplar için inşa edilen sıraevlerdir. Afetten zarar görenler ve düşük gelirli için inşa edilen toplu konut birimlerini, göçmenlerin iskanı ve Cumhuriyet döneminde devlet görevlileri için tasarlanan yeni konut toplulukları izliyor. Savaş yıllarında tahribat gören kent bölgelerinin yeniden is-

kâna açılması kaygısıyla birlikte yeni Cumhuriyetin başkentini kurma çalışmaları, devlet katında bir yönetsel örgütlenmeyi ve bu örgütlenmeye işlerlik kazandıracak yasal düzenlemeleri gerektirmiştir. Böylece Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak çağdaş anlamda bir kent planlama bilinci içine girmiştir. İskan olgusunun düzenlenmesi sorunu kısa zamanda yaygınlaşmış, bankalar ve vakıf idareleri yoluyla yeni boyutlara ulaşmış ve kaynaklar bu sorunun çözümünü için seferber edilmiştir. 1933'lerde benimsenen birinci beş yıllık planla mimari terminolojiye giren "ucuz konut" deyimine daha sonra kırsal konut, işçi evleri, afet evleri gibi deyimler de katılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında en önemli imar konularından biri de gecekondu iskân bölgeleri olmuştur.

Başlangıçta bazı bankaların, vakıfların ve İmar ve İskan Bakanlığı'nın girişimleriyle gelişen toplu konut yapımı ise, 1960'lardan sonra toplumsal ve ekonomik kalkınmanın bir parçası olarak ele alınmıştır. Büyük ve küçük kooperatiflerin ve belediyelerin gitgide daha etkin rol oynadığı toplu konut olgusu, özellikle, 1970'lerde iç turizm patlamasına koşut olarak gelişen tatil köyleriyle yan ürünlerini vermeye başlamıştır. Bu oluşumda gecekondu bölgeleri, plan öngörülerini dışındaki gelişmelerleriyle iskân olgusunu zorlayan ve etkileyen başlıca etmen olma özelliğini yitirmemiş ve konut sorunu, günümüz Türkiye mimarlığında yenilikçi ve kapsamlı çözümlerin gerisinde kalmıştır.

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde mimarlık hangi gereksinimlere yanıt vermek zorunda kalmıştır? Türkiye'de mimarlık alanındaki yönelişleri belirleyen somut gerçekler hangileri olmuştur? Türkiye'de mimarlık, yaklaşık yüz yıldan beri niçin ve nasıl değişmiştir? Bu değişimin grafiği başka türlü çizilebilir miydi? Bu sorulara verilen yanıtlar, yarı belki başka olacaktır. Ancak Cumhuriyetin 60. yılında bu sorulardan yola çıkan ve ele aldığı konuları geniş bir grafik örneklemeyle de bütünleştiren bir kitabın önemi yadsınamaz. Türkiye'nin çağdaş mimarlığını ilgilendiren bu kitabın ilk baskısının bir yabancılığa dilde olması da sanırım bu önemin ölçüsünü ortaya koymaya yetmektedir.